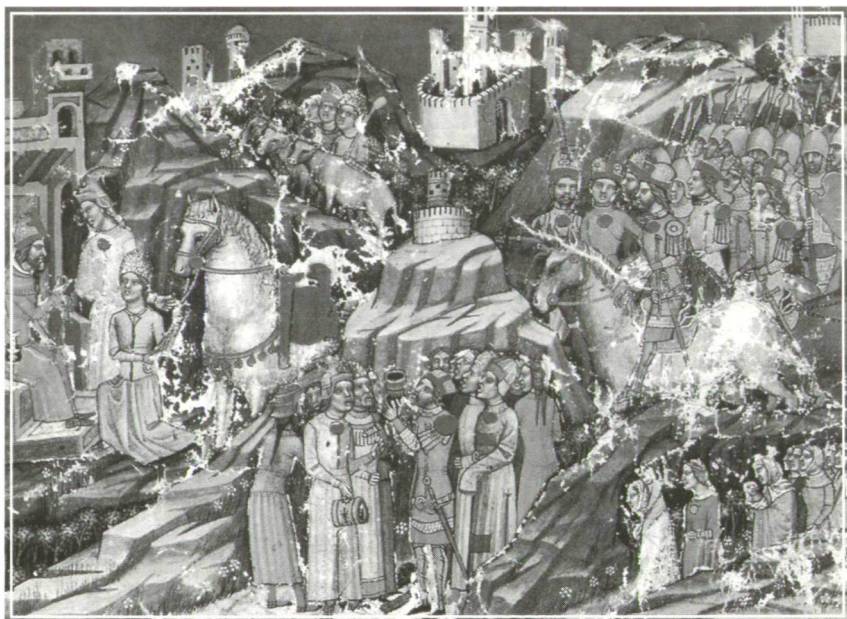

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A honfoglalás szakaszai

✠ A magyarok bejövedele Pannóniába. A Képes Krónika erősen megkopott miniatúráján – a középkori történelemábrázolás hagyományához híven – egész esemény-sort örökítettek meg: középen Árpád megkóstolja a Duna vizét; baloldalt Szvatopluk herceg fogadja trónon ülve a fehér lovat ajándékozó Kusid magyar követet; a jobb oldalon Árpád hat kapitánnyal és páncélos harcosokkal érkezik a Kárpát-medencébe

AKÖZTUDATBAN a honfoglalás 895-höz (esetleg 896-hoz) kötődő esemény, amikor Árpád vezetésével a magyar hadak a Kárpát-medencét birtokba vették. Lényegében e szemlélet tükröződött az 1896-ben megrendezett millenniumi ünnepségekben, illetve várhatólag ez a felfogás uralja majd az 1996-os millicentenáriumi rendezvényeket is.

A történettudomány érthető módon árnyaltabban foglal állást a magyarok Kárpát-medencei letelepedését illetően. Mivel a honfoglalás korát illetően roppant kevés hiteles információval rendelkezünk, számos kérdésben viták bontakoztak ki. Ilyen polémia például, hogy hány szakaszra tagolódik a honfoglalás. Már a múlt század vége felé kialakult az a nézet, amely sokáig egyeduralkodónak számított, s mindmáig jelen van a történeti kutatásban. Eszerint két szakasz állapítható meg: „a magyarok benyomulása etelközi lakhelyeikről mai hazánk területére, és itt állandó megtelepedésök, vagyis a honfoglalás kezdete. A második: a mai Magyarország egész területének megszállása, vagyis a honfoglalás befejezése.”¹ Különböző nézetek közül Pauler Gyula álláspontja vált uralkodóvá. Eszerint a besenyők 895-ben a bolgárok ellen harcoló magyarokra támadtak, s továbbköltözésre kényszerítették őket. 896-ban a magyarok a Kárpát-medence keleti felét szállták meg, majd néhány év szünet után, itáliai kalandozásukat követően Pannóniát (Dunántúlt) is megszállták.² Hóman Bálint szerint a besenyő támadás része volt egy 893-tól számítható népvándorlási hullámnak. Hóman a

¹ A Millenárium az Akadémiában. A Történelmi Bizottság jelentése. *Századok*, 17 (1883) 188.

² PAULER GYULA: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900. 34, 40–41, 149–153., 61–62. jegyzetek.

honfoglalás 895-ös megkezdésén túlmenően 898-ban, 900-ban és 902-ben is számolt foglalásokkal.³ Hóman után Györffy György dolgozta ki a jelenleg is domináló feltevést. Eszerint a népvándorlás miatt hazájukat vesztett besenyők már 893-ban a magyarokra támadtak, másodszor pedig 895-ben rohanták meg Etelközt. A magyarok 894-ben bizánci szövetségben Bulgáriába és morva felkérésre Pannónia ellen kalandoztak. Szvatopluk morva fejedelem halála után a Pannóniát dúló sereg nem tért vissza Etelközbe, hanem a Felső-Tisza vidékére vonult, s itt várta be Árpád 894 őszen vagy 895 elején Verecke felől bevonuló honfoglaló seregét. A Kárpát-medence tervszerű birtokbavételét megzavarta a besenyő–bolgár szövetség támadása az Etelközben maradók ellen, s a hét törzs népe az erdélyi hágókon keresztül menekült az új hazába. Néhány éves erőgyűjtés után 900-ban a Dunántúlt is birtokba vették a honfoglalók. Györffy összegzése szerint „a magyarok 894–900 között nagyjából három szakaszban vették birtokba Pannóniát. 894–895 között a Felső-Tisza-vidéket és Erdélyt, 895 és 900 között a Dunától keletre terjedő részt és 900-ban a Dunától a Fischa és Kiskárpátok vonaláig.”⁴ Kristó Gyula szerint „a magyar honfoglalás (...) 892–893 táján kezdődő és 900-ban befejeződő, közel egy évtizedig elhúzódó folyamat volt”. Az első szakaszt 892-re tette, amikor Arnulf keleti frank uralkodó szövetségében a morvák ellen harcolva a Kurszán vezette katonai segédnépek betelepédtek vagy laza fennhatóságuk alá vonták a Kárpát-medence keleti felét, de ez nem járt Etelköz feladásával. A honfoglalás második szakaszában, 895–896-ban a bolgár–besenyő koalíció nyomására a magyar törzsek benyomultak a Kárpát-medence keleti

³ HÓMAN BÁLINT: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*. In: *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*, I. 7. Budapest, 1923. 33–34., 38.; uő in: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I. Budapest, é. n. (1928) 90–91., 119–122.; hasonlóan 895, 900, 902 és 907-es fázisokat különített el legújabban MAKK FERENC: *Magyar külpolitika (896–1196)*. /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. köt./ Szeged, 1993. 7–8.

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások*. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András. Budapest, 1977. 123–140.

felébe. A honfoglalás harmadik szakaszát a 900-as év jelentette, amikor megszállták a Dunántúlt.⁵ Utalnunk kell Váczy Péter merész hipotézisére, aki nemcsak azt tagadta, hogy 892-ben vagy 894-ben telepedtek le magyarok a Kárpát-medencében, hanem a hagyományosan elfogadott 895–896-os honfoglalást is megkérdőjelezte. Szerinte a 899–900-as itáliai kalandozás idején rohanták meg a besenyők Etelközt, így a Kárpát-medence elfoglalása egyszeri eseményként 900 őszére tehető.⁶ Összegezve a főbb álláspontokat, a honfoglalást egy, két illetve három (négy) fázisra tagolta a kutatás. Az utóbbi álláspont tekinthető jelenleg elfogadottnak, s ehhez kapcsolódóan hosszabb folyamatnak tekintik a Kárpát-medence megszállását.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy melyik álláspont valószínűsíthető a források alapján, mely érvek szólnak a Kárpát-medence szakaszos meghódítása mellett és melyek szólnak ellene. Le kell szögeznünk azt, hogy a honfoglalást több fázisra bontó történeti kutatás nem gondolt olyan szakaszos hódítási sémára, amelyet például az oszmán birodalom hódításaival kapcsolatban több kutató is feltételezett.⁷ A szakaszos honfoglalás tehát mindössze azt jelenti, hogy az új haza elfoglalása keletről nyugatra haladva több, egymástól bizonyos időintervallummal elválasztott fázisban történt. Nehezen érthető, hogy miért elégedtek meg a magyarok 895–896-ban a Kárpát-medence keleti felé-

⁵ KRISTÓ GYULA: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980. 151–217.; hasonlóan lásd még SZEGFÜ LÁSZLÓ, in: *Szeged története*. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983. 226–228.; összefoglalóan a honfoglalás szakaszaira vonatkozó jelen elképzelésre lásd *honfoglalás* címszó (TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ írta), in: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest, 1994. 266.

⁶ VÁCZY PÉTER: *A magyar honfoglalásról*. In: uő: *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest, 1994. 17–21.

⁷ Az oszmánok szakaszos hódítási stratégiájára lásd INALCIK, H.: *Ottoman Methods of Conquest*. *Studia Islamica*, 1954. 103, 107.; RÁZSÓ GYULA: *A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437)*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1973. 410.; SZAKÁLY FERENC: *Vesztőhely az út porában*. Budapest, é. n. (1986) 114–115.

nek megszállásával. Különösen akkor tűnik érthetetlennek ez a több szakaszra tagolódo terjeszkedés, ha figyelembe vesszük, hogy a Kárpát-medencében a magyarok nem ütközhettek egységes ellenállásba. A terület a keleti frankok (Dunántúl), a morvák (a Felvidék s talán a Duna-Tisza köze északi részei) és a bolgárok (Erdély s a Dunától keletre levő terület déli részei) fennhatósága alá tartozott perifériaként. A történeti kutatás a csekély, 900 őszéig igazán nem is kimutatható ellenállás és a szakaszos hódítás közti ellentmondást, a magyarok 895–896 és 900 közötti feltételezett „pihenését” többféle módon igyekezett indokolni. Az egyik, hogy a magyarok „rendezték soraikat”, idő kellett ahhoz, hogy „a bolgárok és a besenyők által okozott legmélyebb sebek begyógyuljanak”.⁸ A másik szerint „a magyar fejedelmek, hátukban a besenyőkkel és oldalukban a bolgárokkal, óvakodtak ellenségeik számát gyarapítani; nem támadták meg újból Pannóniát, de fenntartották a jó viszonyt” a morvakkal is.⁹ Tehát az etelközi, besenyőktől és bolgároktól elszenvedett vereségek kiheverésével illetve a kedvezőtlen külpolitikai viszonyokkal magyarázták a magyarok óvatos politikáját.

A modellek vizsgálata előtt előre kell bocsátanunk axiómaként, hogy a honfoglalást a besenyők Etelköz elleni támadása idézte elő. VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos bizánci császár, 10. század közepén összeállított műve, a *De Administrando Imperio* (a továbbiakban: DAI) több helyén (37, 38, 40. fejezetek) is foglalkozott a magyarokat régi hazájukból elűző besenyő támadással.¹⁰ Ennél is lényegesebb, hogy a kortárs Regino 906-ban befejezett krónikájában, ugyan tévesen a 889-es évnél, de megemlítette, hogy a magyarokat a velük szomszédos besenyők űzték el, s kényszerítették új haza keresésére.¹¹ A történeti

⁸ Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 205.

⁹ Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 132.

¹⁰ Lásd MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984 (A továbbiakban: ÁMTBF). 40–41, 43–45, 47.; *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. S. a. r. GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1986³. (A továbbiakban: MEH) 117–121.

¹¹ GOMBOS, A. F.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. III. Budapestini, 1938. 2038–2039.; MEH 205–206.

kutatásban szinte általánosan elfogadott az a nézet, hogy az eltérő módon megítélt, de mindenképpen súlyos vereséggel járó besenyő támadás váltotta ki a magyar honfoglalást.¹² Alig néhány kutató vonta kétségbe a besenyők szerepét a honfoglalásban.¹³

Az etelközi magyar–besenyő háború időpontját illetően elsősorban két forrásra hagyatkozhatunk. Az egyik a DAI 37. fejezete, amely elbeszéli azt, hogy 50 vagy 55 éve az úzok és a kazárok elűzték a besenyőket hazájukból, akik viszont a magyarokat kényszerítették távozásra. A történeti irodalom a DAI 948–952-re tett keletkezési idejéhez viszonyította a helyesebbnek vélt 55-ös számot, s így 893–897 közötti évszámhoz jutott. Nézetünk szerint azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az előbb említett 50-es számot sem, így viszont 898–902-es évszámot kapunk. Összességében úgy véljük, hogy mindkét szám figyelembe vételével a 893–902-es intervallumot adhatjuk meg a DAI 37. fejezete alapján.¹⁴ A DAI 40. fejezete alapján arra következtethetünk, hogy a besenyők támadása a magyarok bizánci szövetségben folyó bolgáriai kalandozását követően történt. Ekkor a magyarok hadjáratot vezettek valahova, a besenyők pedig a Bizánccal békét kötő Simeon bolgár uralkodó felkérésére támadtak az Etelközben maradt magyarokra.¹⁵ A vonatkozó információkat mérlegelték a kutatók, s mivel a magyarok bolgáriai akcióját vagy 894-re vagy a Fuldai Évkönyv-

¹² Vö. pl. MACARTNEY, C. A.: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930. 181–187.; BARTHA ANTAL: *A magyar honalapítás*. Budapest, 1987. 90.; Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 183–191.; Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 124–125, 127, 129.

¹³ PADÁNYI VIKTOR: *Dentumagyarica*. h. n. 1956. 372–376, 411–420.; LÁSZLÓ GYULA: A „kettős honfoglalás”. Budapest, 1978. 188–191.; NAGY GYULA: *Az ellopott magyar őstörténet. Kísérlet a magyar eredet kérdésének megoldására*. Budapest–Zürich, 1994. 87–88.

¹⁴ Összefoglalóan e kérdésre lásd CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio*. Vol. II. Commentary. Ed. by R. J. H. Jenkins. University of London, 1962. 144.; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Az etelközi magyar–besenyő háború. *Századok*, 122 (1988) 548–549.

¹⁵ Lásd ÁMTBF 47.; MEH 120–121.

vek alapján 895–896-ra tették, a besenyők etelközi támadását 895–896-ra helyezték.¹⁶ A datálásnál kevésbé vették figyelembe a magyarok rejtélyes kalandozását, amelyet vagy Árpád 894–895-re tett hadra kelésével, vagy a 894–896-ra tett bolgáriai portyázással azonosítottak, illetőleg felmerült az a gyanú is, hogy talán a 899–900-as itáliai akcióról lehet szó.¹⁷ A DAI 40. fejezete alapján 894–896 közötti időpontra gondolhatunk az Etelközt ért besenyő támadást illetően, ha elfogadjuk azt, hogy a bolgáriai magyar kalandozást megbosszulandó Simeon azonnal szövetséget kötött a besenyőkkel, s azok éppen akkortájt (etelközi kalandozásuk előtt vagy éppen azalatt) vesztették el az úzokkal szemben Volga és Urál közti hazájukat. Ha viszont nem kötjük a besenyő támadást szorososan a bolgár–magyar háborúhoz, hanem inkább a magyar sereg távollétéhez, kalandozásához kapcsoljuk, egy későbbi, 900 körüli időpontot sem zárhatunk ki.

A történeti kutatás feltételezett egy népvándorlási hullámot is, amelyet a 893 tavaszán portyát indító khoraszáni emír idézett volna elő.¹⁸ A kortárs Tabari szerint a türköket győzte le az emír, míg Maszúdi úgy vélte, hogy ezek a türkök karlukok voltak.¹⁹ Maszúdi azt is megemlítette, hogy egy másik művében foglalkozott azzal, hogy „mi volt az oka annak, hogy a türkök e négy fajtája (ti. a magyarokat és besenyőket négy névvel illeti – T. S. L.) Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Guzziya (úzok – T. S. L.), a Harluhiya (karlukok – T. S. L.) és a Kimakiya (kimekek – T. S. L.)

¹⁶ A vonatkozó szakirodalomra lásd Tóth Sándor László: a 14. jegyzetben i. m. 552. 52. jegyzet.

¹⁷ Árpád 894–895-re tett honfoglaló hadjáratára gondolt pl. Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 129.; a bolgár kalandozásra lásd Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 187–188.; az itáliai hadjáratra lásd Váczy Péter: a 6. jegyzetben i. m. 17., 20.

¹⁸ Lásd pl. Hóman Bálint: Magyar történet. I. 90.; GYÖRFFY GYÖRGY: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. *Történelmi Szemle*, 14 (1971) 283.; ZIMONYI ISTVÁN: The Origins of the Volga Bulgars. *Studia Uralo-Altaiica*, 32. Szeged, 1990. 169–175.; Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 171.

¹⁹ *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995. 57., 60.

között a Gurgán-tó (Aral-tó – T. S. L.) mentén”.²⁰ Sajnos, Maszúdi elveszett műve hiányában a fenti utalásból csak annyit tudunk meg, hogy e népek között valamikor háborúk voltak az Aral-tó vidékén, s ezek vezettek a besenyők és a magyarok elköltözéséhez. Lehetséges, de egyértelműen nem bizonyítható, hogy Iszmail emír 893-as karlukok elleni portyája vezetett e népmozgásokhoz, amelyek 893–902 közé tehetők a DAI 37. fejezete kronológiája alapján.

A honfoglalási modellek közül először a három fázisra tagoló elméletet vesszük vizsgálat alá. Megkérdőjelezhető egy 892-re vagy 894-re tett első fázis, „elő-honfoglalás”. Egyrészt 892-ben még bizonyosan nem kényszerítették a besenyők a magyarokat a nagy kiterjedésű Etelköz elhagyására, így nem volt a magyaroknak okuk arra, hogy a Kárpát-medence keleti felére kiterjessék fennhatóságukat. Másrészt ha a magyarok 892–893 folyamán már megvetették volna lábukat a Kárpát-medencében, 895–896-ban egyszerűen csak be kellett volna vonulniuk és letelepedniük a már birtokolt területen. E hipotézis gyengéje az, hogy a 16. századi Aventinus tudósításán alapul, akinek tudósításából arra következtethetnénk, hogy 892–893-ban történt a Kárpát-medence keleti felének elfoglalása, ezután hat évig a magyarok pihentek (így 895–896-ban is!), és 900-ban a Dunántúlt megszállták.²¹ Nyilvánvaló azonban, hogy a bolgár–magyar háború után bekövetkezett etelközi besenyő támadás előtt nem számolhatunk a Kárpát-medencébe való betelepedéssel. Hasonlóképpen problematikus a Pannóniában 894-ben kalandozó csapatok Felső-Tisza vidéki honfoglalása. Igaz, hogy Györffy feltevése szerint 893-ban a besenyők megtámadták a magyarokat, mégsem kapcsolta össze a kalandozók letelepedését az első magyar–besenyő háborúval. Így az eltervezett, s 894 végén, 895 elején Árpád vezetésével meginduló honfoglalást megelőzte ugyan a Felső-Tisza vidéken való feltételezett letelepedés, de a hipotézis értel-

²⁰ Uo. 58.

²¹ Aventinus tudósítására lásd MEH 263–269.; hitelesnek fogadta el, s 892-ben foglalásra következtetett Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 156–160., 166–169.

mében csak Szvatopluk haláláról értesülve, a pannóniai kalandozás közben döntöttek erről. A koncepció gyenge pontjára már Kristó Gyula rámutatott: „a Kárpát-medence 894. évi birtokba vételének nincs megbízható forrásbázisa”,²² egyetlen forrás alapján sem következtethetünk erre.

A fentiek alapján úgy véljük, hogy a honfoglalás legfeljebb két szakaszra tagolódhatott. A legkorábban 895-re tehető és Árpádot népével együtt elűző besenyő támadás előtt a magyarok nem szállhatták meg a Kárpát-medence keleti felét. Némileg problematikusnak tartjuk az elfogadott 895–896-os időpontot is, ti. a DAI már idézett 37. és 40. fejezetei nemcsak hagyományosan értelmezhető híradásait leszámítva egészen a Fuldai Évkönyvek 900-as bejegyzéséig, amely Pannóniát magyar birtokban lévőnek tüntetik fel²³, nincs igazán nyoma a magyar honfoglalásnak. A történeti irodalom a magyarok Kárpát-medencei jelenléte bizonyítékaként értelmezte a Fuldai Évkönyvek 896. évi bejegyzését. A bolgáriai magyar–bolgár harcok és a végső magyar vereség megemlézése után azt olvashatjuk, hogy „végül, miután ezeken a vidékeken több ütközetet vívtak egymással, a császár erre az időre Pannónia védelmét a Mocsárvárral együtt Brazlavra, a hercegére bízta”.²⁴ E tudósítás alapján nem következtethetünk arra, hogy a harcok a Kárpát-medencei bolgárok és a magyarok közt folytak volna.²⁵ Mivel a bolgáriai harcok is 895-re tehetőek, Arnulf biztonsági intézkedése is az előző évre keltezhető, amikor Itáliába távozott, hogy császárrá koronáztassa magát.²⁶ A keleti frank uralkodó óvintézkedése e távolléttel magyarázható, s legalább annyira szólhatott a morváknak, mint a térségben aktivitást

²² Györffy feltevésére lásd pl. a 4. jegyzetben i. m. 129.; bírálatára lásd Kristó Gyula: az 5. jegyzetben i. m. 169–170.; lásd. még Váczy Péter: a 6. jegyzetben i. m. 19.

²³ *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Annales Fuldenses. Rec. KURZE, F. Hannoveræ, 1891.* (A továbbiakban SRG AF) 135.; MEH 213.

²⁴ SRG AF 130.; MEH 212.

²⁵ A magyarok jelenlétére következtetett ebből pl. Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 131.; elvetette ezt Váczy Péter: a 6. jegyzetben i. m. 19.

²⁶ Arnulf távozásának okára lásd Györffy György: a 4. jegyzetben i. m. 132.

mutató és Pannóniát 894-ben egyszer már dúló magyaroknak. Feltűnő, hogy a magyarok a Fuldai Évkönyvek szerint 898-ban kezdődő morva belviszályba, valamint a 894 őszi békekötés után ekkor kiújuló bajor–morva ellenségeskedésbe sem kapcsolódtak bele, amit pedig Kárpát-medencei jelenlétük esetén okkal lehetne elvárni.²⁷ 899–900-as itáliai kalandozásuk alapján egyaránt lehet azt feltételezni, hogy már ott voltak a Kárpát-medence keleti felében, illetve azt, hogy csak ezután érkeztek meg oda. A 900 utáni akciók (így Morávia 902-es megdöntésében való magyar részvétel és 907-ben a bajor támadás visszaverése Brezalauspurcnál) véleményünk szerint inkább a már megszerzett szállásterület biztosítását szolgálták, s ezért nem számolunk velük a honfoglalás szakaszait illetően.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a magyar honfoglalás menetének két variánsát tudjuk elképzelni: a két, illetve egy fázisra tagolódó hódítást. Az első esetben az Árpád vezette magyarok legkorábban 895–896 táján a besenyők elől a Kárpát-medence keleti felébe menekültek. A besenyő vereség veszteségei és lélektani sokkja miatt a magyarok néhány évig kerülték az összeütközést a szomszéd államokkal, s csak az itáliai kalandozás sikere és Arnulf halála miatt vállalkoztak 900-ban a Dunántúl megszállására. A másik lehetséges variáns szerintünk az, hogy a magyarokat az Itáliában kalandozó sereg távolléte alatt érte a besenyők támadása, s 900-ban nemcsak Pannóniát, hanem az egész Kárpát-medencét megszállták.

²⁷ A 898-tól kezdődő morva belviszályra és a bajor–morva harcokra lásd SRG AF 131–132.; MEH 212–213.